

نقش خانوادگی و اجتماعی زن مسلمان از منظر انسان‌شناسی توحیدی

استاد: سرکار خانم فاطمی
طلبه: وجیهه سادات حجازی دهاقانی

بهار ۱۴۰۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده

انسان شناسی توحیدی عرصه مباحث نظری است که به صورت غیر مستقیم بر مباحث مطرح در جامعه شناسی -از جمله نحوه ایفای نقش فرد در اجتماع- تأثیر می گذارد. این گونه انسان شناسی، بیشتر بر مبانی جامعه شناسی و همچنین به عنوان ستون اعتقادی فرد، در انتخاب نحوه رفتار و عمل او مؤثر است.

نقش اجتماعی یک موحد در مقایسه با فردی که دیدگاه توحیدی ندارد متفاوت است، بنابراین یک حکیم مسلمان وقتی در منظومه نظری و عملی خود، نقشه مدینه فاضله و جایگاه آحاد افراد جامعه - از جمله زنان- را در آن مدینه ترسیم می نماید، می توان گفت وی نقش خانوادگی و اجتماعی زن مسلمان در انسان شناسی توحیدی را بیان کرده است.

حکما ویژگی های زن شایسته را عقل، حیا و عفت برشمرده اند و از طرف دیگر سه عنصر اساسی یک مدیر را حکمت، عفت و شجاعت دانسته اند. قدر مشترک خصایص زن شایسته و یک مدیر، حکمت و عفت است و ویژگی سوم یک مدیر، (شجاعت) از جمله صفات یک زن شایسته محسوب نمی شود. طبیعت زن به گونه ای است که عنصر شجاعت برای وی کمال نیست و به جای آن مهربانی در نهاد او قرار گرفته است.

بنابراین کارکرد طبعی زنان با مهربانی و ایثار گره خورده، با اعمال خشونت که در مدیریت گاهی به آن احتیاج است، سازگاری ندارد. به عنوان نمونه در احکام فقهی نیز جهاد بر زنان واجب نیست. بنا براین برغم آن که مردان و زنان در به دست آوردن کمالات روحانی و رسیدن به مراتب انسانی در مرتبه تجرد در یک درجه قرار دارند ولی به لحاظ تفاوت طبعی، با توجه به مدنی بالطبع بودن انسان، ریاست مدنی در طبیعت زن قرار ندارد و در حکمت عملی، تدبیر منزل را می توان کارکرد و نقش اختصاصی زن دانست.

بنابراین تصدی زنان در تمامی مشاغل اجتماعی همسان مردان، با طبیعت آنان سازگار نیست اما پذیرش این نقش در مشاغل و مسئولیت‌های اجتماعی که اختصاصاً به زنان مرتبط است به جهت ضرورت حفظ حیا و عفت آنان، در رفع نیازهای خود در اموری مانند مسائل پزشکی و آموزشی، توجیه پذیر و قابل پذیرش خواهد بود.

واژگان کلیدی

نقش، نقش زن، زن مسلمان، انسان‌شناسی توحیدی

مقدمه

مسئله زن در مکاتب فکری مختلف، از جهان‌بینی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی پیروی می‌کند. در جوامع غیرالهی، الگوی زنان بر پایه اعتقاد مادی بنا شده و نگاه این جوامع به زن، نگاهی منفعت‌جویانه، اقتصادی و ابزاری برای مطامع نفسانی است. در مبانی فکری ادیان تحریف شده، زنان در حاشیه قرار گرفته، به حضور اجتماعی آنان توجه نشده است و دلایل آن را ناشی از ناتوانی ذاتی زن یا برخی دلایل دیگر دینی می‌شمارند. در غرب با تشکیل جریان‌های فمینیستی این الگو در قالب حقوق زن و حقوق بشر بر همه جهان تحمیل شده است.

در دین اسلام زن جایگاه بسیار والایی دارد و از او به عنوان محمل و جایگاه انسان سازی یاد می‌شود. از آنجایی که اعتقادات پایه عمل هر انسانی است لازم است اعمال ما به عنوان مسلمان از باورهای صحیح نشئت بگیرد ضمن اینکه انقلاب اسلامی ایران نقش‌های جدید از حضور و فعالیت‌های اجتماعی زن مسلمان ارائه نموده است. بنابراین تبیین مبانی این الگو و تعیین نحوه صحیح ایفای نقش زن در خانواده و اجتماعی به دور از هر گونه افراط و تفریط مبتنی بر عقاید صحیح ضروری است.

بیشتر آثار در منابع اسلامی مسئله زن را از دید فقهی، حقوقی و حدیثی با عناوینی مانند مبانی

شخصیت زن از دیدگاه کتاب، سنت و فقه مورد توجه قرار داده است و جای پژوهش کلامی که به جایگاه زن و نقش او در خانواده و اجتماع بپردازد خالی است. حال این سؤال مطرح است که چگونه می‌توان به تبیین وضعیت مطلوب نقش اجتماعی زنان و توازن نقش آن‌ها در خانواده با استفاده از مبانی کلامی، اعتقادی پرداخت؟

اکنون به مقالاتی پیرامون عنوان حاضر اشاره می‌شود:

۱- مقاله طوبی کرمانی و فاطمه سلگی «تحلیل حیات خانوادگی (منزلی) انسان در حکمت عملی با تأکید بر آرای ابن سینا» منبع: فلسفه و کلام اسلامی سال چهل و ششم پاییز و زمستان ۱۳۹۲ شماره ۲: ادغام حیات منزلی انسان در هویت فردی و اجتماعی او از ویژگی‌های دوران جدید است که از نتایج آن سنجش حقوق خانواده با سنجه‌های حقوق مدنی است؛ در حالی که حکمای مسلمان جایگاهی ممتاز برای خانواده در نظر گرفته و برای اداره آن، اصول منحصر به خانواده و غیر از اصول حاکم بر زندگی فردی و اجتماعی انسان، لحاظ کرده‌اند. به کار بستن مدبرانه این اصول شرط حکمت و اقتضای تکامل فردی و تعادل و توازن اجتماعی است. به نظر می‌رسد که درک صحیح جایگاه خانواده خصوصاً در هیأت تألیفی آن و شناسایی و پرداختن به حقوق و تکالیف مربوط به این مهم، بسیار اساسی‌تر از پرداختن به افراد و اعضای خانواده، مستقل از این هیأت تألیفی است. این مقاله به تحلیل جایگاه این بعد مهم حیات انسان با تأکید بیشتری بر آرای ابن سینا نظر می‌کند.

۲- احمد امیری خراسانی عنایت الله شریف پور علیرضا کاشانی در مقاله «تدبیر منزل در اخلاق ناصری و اخلاق جلالی» منبع: ادب و زبان دوره ۲۰ پاییز و زمستان ۱۳۹۶ شماره ۴۲. ازجمله دانشمندانی که به امر علم اخلاق توجه ویژه داشته و دو کتاب هم با این موضوع به نام‌های «اخلاق ناصری» و «اخلاق محتشمی» تألیف کرده است، «خواجه نصیرالدین طوسی» است. قرن‌ها پس از نگارش این کتاب محققان دیگری نیز ترغیب شدند تا با تأثیرپذیری و طبق شیوه او به خلق آثار

محبت و مهربان باشد که در بحث عدالت به کارگیری آن موجب فدا شدن انصاف خواهد بود. پس عنصر محبت برغم آن که از عدالت والاتر و شریف‌تر است در اداره جامعه و ایجاد عدل و قسط کارایی نخواهد داشت.

مهر و عطوفت مادری در خانواده با ایثار همراه است. این از خودگذشتگی موجب حفظ بقای نوع انسان است و جوامعی که این نقش را تضعیف کرده‌اند با خطر انقراض نوع انسان مواجه شده‌اند.

قرار دادن زن به عنوان یک عنصر حسابگر موجب می‌شود بر خلاف طبیعت وی، ویژگی ایثارگری و بذل محبت او تضعیف گردد و سختی دوران حمل و به دنیا آوردن فرزندان و محنت تربیت آنان را نپذیرد و چنین روحیه‌ای نقش مادرانه را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و به تبع آن حفظ بقای نسل را نمی‌توان از چنین زنی انتظار داشت.

خواجه نصیر طوسی در این باب گفته است: اقسام محبت در انسان دو گونه است ۱. طبیعی ۲. ارادی. محبت مادر به فرزند محبت طبیعی است که اگر این نوع محبت در طبیعت مادر مفطور نبود فرزند را تربیت نمی‌کرد و بقای نوع، صوت نمی‌گرفت.^{۱۹}

همچنین عدم وجوب جهاد بر زنان بلکه ساقط بودن آن را نیز می‌توان به عنوان یکی از شواهد مهم عدم جواز تضعیف روحیه مهرورزانه و بعد عاطفی وی دانست.^{۲۰}

بنا براین برغم آن که مردان و زنان در به دست آوردن کمالات روحانی و رسیدن به مراتب انسانی در مرتبه تجرد در یک درجه قرار دارند ولی به لحاظ تفاوت طبعی، با توجه به مدنی بالطبع بودن انسان، ریاست مدنی در طبیعت زن قرار ندارد و در حکمت عملی، تدبیر منزل را می‌توان کارکرد و نقش اختصاصی زن دانست.

^{۱۹} همان صص ۲۱۷ و ۲۱۸.

^{۲۰} ترجمه رساله بدیعه در تفسیر آیه الرجال قوامون علی النساء، ص ۹۹.

اما به جهت ضرورت حفظ حیا و عفت زنان در رفع نیازهای خود در اموری مانند مسائل پزشکی، تصدی زنان در برخی مشاغل و مسئولیت‌های اجتماعی که مستقیماً به زنان دیگر مرتبط است از باب ضرورت توجیه پذیر خواهد بود.

نقش علمی

آنچه تاکنون در خصوص نقش خانوادگی و اجتماعی زن بیان شد، ناظر به بعد طبیعی زن بود که تا قبل از ورود به مرحله مجرد قرار دارد. تفاوت‌های طبیعی زن و مرد موجب نقش‌های متفاوتی برای زن و مرد در اجتماع می‌شود اما در مرحله فراگیری علم و دانش، با توجه به این که ظرف علم، مجرد است و جنسیت مؤنث و مذکر بودن در آن راه ندارد.

بنابراین تمامی مباحث مرتبط با شرافت آموختن دانش و ارتقای روحانی حاصل از آن، شامل کلیه انسان‌ها اعم از زن و مرد خواهد بود و سخنی در موضوع نقش جنسیت و تفاوت جنسیتی در قابلیت فراگیری دانش در هیچ یک از کتاب‌های حکمی و اخلاقی به میان نیامده است.^{۲۱}

نقش اقتصادی

زن از نظر اسلام در دسترنج و تصرف در آن استقلال کامل داشته، بی آن که به مانعی برخورد کند یا تحت ولایت مرد برود آزادی اراده و عمل دارد.

در برخورداری از سهم کمتر از ارث برای زن، با توجه به این که نفقه زن بر عهده مرد است، در واقع مرد از حیث مالکیت و اداره و تربیت ملک به قسمت اعظم ثروت زمین مسلط و زمام آن به دست وی سپرده شده است و زن از حیث تصرف و بهره‌مندی و برخورداری به بخش عمده ثروت مسلط و از آن کامیاب است و عدل اجتماعی جز این اقتضایی ندارد که حراست و اداره ثروت به دست حسابگری

^{۲۱} علم اخلاق اسلامی (ترجمه کتاب جامع السعادات) ج ۱. ص ۱۵۳.

سپرده شود و برخورداری و بهره مندی از وی به دست عواطف و احساسات.^{۲۲}

نتیجه گیری

روح عاطفه و احساس در زن غالب بر روح حسابگری است و همه احوال و اعمال زن جلوه گاه انواع و اقسام عواطف و احساسات لطیف می باشد و مرد بر اساس طبع خود، در نقطه مقابل این روحیه قرار گرفته است. بنابراین اسلام در تنظیم امر جامعه انسانی، حسابگری را بر عواطف و احساسات غلبه می دهد. اما زن در شئون مختلف زندگی و امتیازات اجتماعی از مرد عقب تر نبوده، در همه احوال استقلال اراده و عمل خود را از دست نداده، تحت ولایت و قیمومیت مرد نرفته است. محدودیتی که زن سر تاپا مهر و عاطفه در اسلام دارد در سه موضوع حکومت، قضاوت و جهاد می باشد، زیرا مداخله عواطف و احساسات موجب تباه شدن این سه امر می شود.

^{۲۲} معنویت تشیع، صص ۱۲۸ و ۱۲۹.

منابع و مآخذ:

۱. قرآن کریم
۲. احمدی، محمدرضا، تفاوت زن و مرد از منظر روان شناسی و متون دینی، مجله معرفت، شماره ۹۷.
۳. امیری خراسانی، احمد، شریف پور، عنایت الله، کاشانی، علیرضا، تدبیر منزل در اخلاق ناصری و اخلاق جلالی، ادب و زبان دوره ۲۰ پاییز و زمستان ۱۳۹۶ شماره ۴۲.
۴. پارسانیا، حمید، انسان شناسی توحیدی تا انسان شناسی فلسفی معاصر، مجله پگاه حوزه بیست هفتم دی ۱۳۸۲، شماره ۱۱۸.
۵. پایگاه خبری مشرق، زن و ایفای سه نقش خانوادگی، تاریخ انتشار: ۳ اردیبهشت ۱۳۹۳.
۶. ترخان، قاسم، نقش علم کلام در علوم اجتماعی، کتاب نقد، شماره ۶۳ - ۶۴، تابستان و پاییز سال ۱۳۹۱.
۷. حسینی طهرانی، سید محمد حسین، ترجمه رساله بدیعه در تفسیر آیه الرجال قوامون علی النساء، تهران، انتشارات حکمت، سال ۱۴۰۴ ق.
۸. حیدری، سحر، نقش زن مسلمان در نهاد خانواده، فصلنامه قرآنی کوثر، شماره ۴۰.
۹. خامنه‌ای، سید علی، بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) در دیدار مداحان اهل بیت علیهم السلام ۱۳۹۶/۱۲/۱۷.
۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین، معنویت تشیع، شخصیت اجتماعی زن، قم، انتشارات تشیع، بی تا.
۱۱. طوسی، نصیرالدین، اخلاق ناصری، تهران، انتشارات علمیه اسلامی، بی تا.
۱۲. کرمانی، طوبی و سلگی، فاطمه، تحلیل حیات خانوادگی (منزلی) انسان در حکمت عملی با

- تأکید بر آرای ابن سینا، فلسفه و کلام اسلامی سال چهل و ششم پاییز و زمستان ۱۳۹۲ شماره ۲.
۱۳. کرمی، محمد تقی و کرمی، فیروزه، بررسی تعارض نقش‌های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، شماره ۶۴، تابستان ۱۳۹۳.
۱۴. نراقی، محمد مهدی، علم اخلاق اسلامی (ترجمه کتاب جامع السعادات) ج ۱. ترجمه مجتبوی، سید جلال الدین، تهران، انتشارات حکمت، سال ۱۳۶۶.
۱۵. ویکی فقه دانشنامه حوزوی، تفاوت های مرد و زن.